

УДК 351.1

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.2.4>

УПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ У СУДОВУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Литвин Наталія Анатоліївна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри службового та медичного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Шевченко Андрій Олександрович,
здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня
Державного податкового університету

У статті розглянуто важливі та актуальні питання впровадження європейських правових стандартів у судову систему України в умовах воєнного стану. Доцільність перегляду усталеної судової системи пояснюється прискоренням курсу України до європейської інтеграції та у зв'язку з набуттям статусу кандидата в члени Європейського Союзу, хоч і в скрутні для країни часи. Зокрема, розглянуто поставлені Європейською комісією вимоги, виконання яких проявляється у боротьбі з корупцією в органах публічного адміністрування, одним із яких є судова система України.

Зазначено на необхідності посилення ретельної перевірки та ускладнення конкурсного відбору на посаду судді. Зокрема, наявна необхідність відсторонення від посади та недопущення до реалізації посадових обов'язків осіб, які перебувають на власній посаді задля отримання або надання незаконної вигоди або перебувають у політичній залежності, таким чином використовуючи посадові обов'язки та судові повноваження задля провадження певної «тіньової» діяльності на власній посаді, уможливлючи цим настання або потенційність настання тяжких юридичних або економічних наслідків для держави.

Звернуто увагу на те, що важливим фактором задоволення європейських вимог задля погодження України як повноправного члена Європейського Союзу, є продовження судової реформи 2016 року, адже в країнах європейської спільноти органи правосуддя зобов'язані бути неупередженими, справедливими та незалежними під час судового розгляду, що є доволі проблематичною ситуацією для України. Установлено, що розгортання військово-політичного конфлікту на теренах будь-якої держави завжди тягне за собою суттєві наслідки, особливо щодо прискореного внесення змін до чинного законодавства. Зроблено висновок про те, що адаптація чинного національного законодавства, зокрема судового, під європейські рамки, передбачає встановлення чітко визначеної процедури добору суддів, завершення епопеї з органами суддівського врядування, імплементації кола європейських правових норм, що є потужним кроком до поставленої мети. Констатовано, що діяльність органів судової системи та відокремлених судових апаратів у нинішній скрутний для України час є надважливою, оскільки забезпечення гарантованих Конституцією України прав та свобод людини і громадянина на судовий захист повинно займати відповідне першочергове місце незалежно від ситуації в середині країни.

Ключові слова: європейська інтеграція, європейські вимоги, судова система, правові стандарти, органи правосуддя, воєнний стан, Європейський Союз, українське суспільство, боротьба з корупцією.

Lytvyn Nataliia, Shevchenko Andrii. Implementation of European legal standards in the judicial system of Ukraine under martial law

The article discusses important and topical issues of implementing European legal standards in the judicial system of Ukraine under martial law. The expediency of revising the established judicial system is explained by the acceleration of Ukraine's course towards European integration and in connection with the acquisition of the status of a candidate for membership in the European Union, although in difficult times for the country. In particular, the requirements set by the European Commission are considered, the fulfillment of which is manifested in the fight against corruption in public administration bodies, one of which is the judicial system of Ukraine.

It is noted that it is necessary to strengthen thorough verification and complicate the competitive selection for the position of Judge. In particular, there is a need to remove from office and prevent the exercise of official duties of persons who are in their own position to receive or provide illegal benefits, or are in political dependence, thus using official duties and judicial powers to carry out certain "shadow" activities in their own position, thereby predetermining the possibility of occurrence or the alleged possibility of occurrence of serious legal or economic consequences for the state.

Attention is drawn to the fact that an important factor in meeting European requirements for the approval of Ukraine as a full member of the European Union is the continuation of the judicial reform of 2016, because in the countries of the European Community, Justice bodies are required to be impartial, fair and independent during judicial proceedings, which is a rather problematic situation for Ukraine. It is established that the deployment of a military-political conflict on the territory of any state always entails significant consequences, especially with regard to the accelerated introduction of changes to the current legislation. It is concluded that the adaptation of the current national legislation, in particular judicial legislation, to the European Framework, provides for the establishment of a clearly defined procedure for the selection of judges, the completion of an epic with judicial authorities, the implementation of a range of European legal norms, which is a powerful step towards the goal. It is stated that the activities of the judicial system and separate judicial apparatuses in the current difficult time for Ukraine are extremely important, since ensuring the rights and freedoms of Man and citizen guaranteed by the Constitution of Ukraine for judicial protection should occupy an appropriate priority place, regardless of the situation inside the country.

Key words: *European integration, European requirements, judicial system, legal standards, justice bodies, martial law, European Union, Ukrainian society, fight against corruption.*

Двадцять перше століття відоме собою як початок епохи кардинальних змін у суспільному житті та бутті. Таким чином, змінюється світоглядна позиція не лише європейських держав, а й України зокрема. Незалежність, суверенність та незламність української держави, яку ми намагаємося захищати протягом останніх років, укріплює підтверджує, що Україна вибрала курс на впровадження зазначених позитивних змін як у звичному суспільному житті, так і у правовій площині у напрямі покращення захисту прав та свобод людини і громадянина. Саме тому, упровадження європейських правових стандартів у судову систему України, особливо за умов воєнного стану, є потужним відголоском щодо готовності до кардинальних змін задля набуття статусу країни по-справжньому європейського рівня. Таким чином, уже маючи статус кандидата у члени Європейського Союзу, Україна має першочергово адапту-

вати сферу чинного вітчизняного законодавства та судово-виконавчої гілки влади під європейські вимоги та виклики. Саме це впливає на постійне реформування та оптимізацію національної системи дотримання прав та свобод людини, справедливості правосуддя суб'єктами владних повноважень відповідно до європейських правових стандартів. Зокрема, варто зазначити, що навіть в умовах воєнного стану суди та інші органи системи судоустрою України зобов'язані працювати безперервно, оскільки державним захистом забезпечуються Конституційні права та свободи людини і громадянина.

Отже, у цьому аспекті позитивний вплив на діяльність органів правосуддя забезпечать саме європейські вимоги та стандарти, першочерговим спрямуванням яких є: посилення боротьби з корупцією в органах судоустрою, реформа Конституційного суду, продовження судової реформи

в Україні, зокрема подолання корупції через упровадження антиолігархічного закону. Тому, саме такі реформаційні процеси глобального рівня значущості не лише для відстоювання державних інтересів у судових спорах, а і для захисту прав людини і громадянина під час судового провадження, нині є найактуальнішими та найвпливовішими [1].

Доцільно врахувати наукові доробки, наукові підходи та напрацювання з питання впровадження європейських правових стандартів у судову систему України в різні часи та в умовах воєнного стану таких учених, як В. Бевзенко, М. Гетманцев, А. Завидняк, І. Коліушко, В. Колпаков, О. Кузьменко, С. Оверчук, Н. Павловська, О. Привиденцев, А. Селіванов, М. Смокович та інші науковці. Віддаючи належну повагу та висловлюючи вдячність зазначеним фахівцям та їх науковим дослідженням, варто вказати, що окремі питання щодо діяльності та функціонування системи судоустрою України як в умовах воєнного стану та бойових дій, так і з активізацією курсу держави на європейську інтеграцію через адаптацію чинного законодавства під поставлені вимоги країнами Європейського Союзу, залишаються повсякчас важливими для додаткового вивчення, що зумовлює собою актуальність дослідження і є певною основою для наукових пошуків авторів, підготовки цих та подібних матеріалів.

Мета статті – проаналізувати стан упровадження європейських правових стандартів у судову систему України через імплементацію вказаних норм до українського чинного законодавства, зокрема вивчити функціонування судової системи України під час воєнного стану та визначити правовий інструментарій для їх оцінки, формування особистих рекомендацій.

Посилений курс на європейську інтеграцію, котрий українська держава намагається активно підтримувати останні роки, поступово починає набирати позитивних обертів через призму минулого часу. Таким чином, першим вагомим результатом для української інтеграції, хоч і в умовах труднощів, зумовлених вторгненням держави-агресора, стало отримання кандидатства в члени до Європейського Союзу 23 червня 2022 року [2]. Проте його

отримання – це лише маленький крок на великому шляху європейської інтеграції. На шляху до вступу України до Європейського Союзу українській владі необхідно не лише адаптувати чинне законодавство під європейські мінімальні рекомендації та вимоги, а й запровадити вагому низку реформаційних процесів, основний акцент яких сформовано саме на боротьбі з корупційними проявами в органах виконавчої влади та публічного адміністрування, зокрема судовій системі України.

Отже, першим із низки певного кола «європейських завдань» перед Україною є продовження судової реформи 2016 року [3], що є одним з основних кроків, які повинна виконати Україна, щоб стати повноцінним членом Європейського Союзу. Таким чином, початок судової реформи у 2016 році став наймасштабнішою реформою у системі українського судоустрою за останні десятиліття. Варто вказати, що ця реформа охоплювала запровадження змін до Конституції України та створення нових судових інституцій. Вагомим кроком цієї судової реформи, який зробила українська держава, стала перевірка кандидатів Вищої ради правосуддя на добросовісність та закінчення відбору кандидатів до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Основним спрямуванням та призначенням указаних інституцій став відбір суддів на посади, контроль за дотриманням чинного законодавства, включно з автоматичним звільненням за його порушення. Першочергово ці перевірки були спрямовані на новостворені Етичну раду, котра провадить діяльність щодо перевірки членів Вищої ради правосуддя, та на Конкурсну комісію, яка провадить діяльність стосовно перевірок Вищої кваліфікаційної комісії суддів. У зазначених організаціях були співробітники з міжнародних експертних комісій, які мали право вирішального голосу [4]. Позитивні зміни після таких перевірок є проявом успішного виконання європейських вимог, проте вони також зобов'язані бути максимально прозорими задля їх ефективності, як це працює в країнах Європейського Союзу. Водночас, в умовах запровадження воєнного стану в Україні, викликаного несанкціонованим вторгненням держави-агресора, виконання вказаної вимоги суттєво ускладни-

лось. Та попри наявні тимчасові труднощі, розглянута судова реформа в сучасних умовах є одним із найнеобхідніших кроків, оскільки вона дає надії щодо можливості стати повноцінним членом Європейського Союзу. Зазначимо, що ефективні перевірки судів, належне функціонування судової системи України є позитивним відголоском не лише для формальності та бюрократичних питань, а й для громадянського населення української держави, тому що ці критерії не лише підвищать довіру суспільства до судової гілки влади, а й нададуть своєрідну впевненість щодо справедливого та чесного судового розгляду, забезпечення Конституційних прав та гарантій людини і громадянина, для громадян та бізнес-сфери.

Наступним важливим кроком до покращення вітчизняної судової системи та її імплементації до європейських стандартів є реформа Конституційного Суду України [5]. Проведення реформаційних процесів Конституційного Суду України є одним із вагомих кроків у контексті адаптації українського законодавства під європейські вимоги, прискорення процесу набуття України членства в Європейському Союзі, ефективності судової системи. Зазначена судова реформа 2016 року позитивно вплинула на діяльність Конституційного Суду. Відповідно, 13 липня 2017 року ухвалено Закон України № 2136-VIII «Про Конституційний Суд України» [6]. Основне спрямування цього нормативного правового акта, як одного зі способів наближення України до членства в Європейському Союзі, полягає у його безпосередньому об'єкті призначення. З огляду на загальний аналіз, доцільно зазначити, що Президент України, Верховна Рада України, з'їзд суддів зобов'язані проводити незалежний один від одного конкурс на заміщення вакантних посад суддів. Жовтень 2020 року став переломним моментом на шляху до ефективності цієї реформи. Ухвалення рішення Конституційним Судом України про скасування кримінальної відповідальності за неподання чи фальсифікацію електронних декларацій майже не стало великим відкатом назад на шляху до набуття членства в Європейському Союзі [7]. Ухвалення цього рішення спричинило майже втрату довіри українського

суспільства до судової системи України, зокрема виникнення «кризової ситуації Конституційного Суду України». Саме тому, з метою послаблення зазначеного напруження та виправлення допущених помилок у здійсненні Конституційним Судом власної процесуальної діяльності необхідно посилити ретельну перевірку та ускладнити конкурсний відбір на посаду судді. Зокрема, наявна необхідність відсторонення від посади та недопущення до реалізації посадових обов'язків осіб, які перебувають на власній посаді задля отримання або надання незаконної вигоди або перебувають у політичній залежності, таким чином використовуючи посадові обов'язки та судові повноваження задля провадження певної «тіньової» діяльності, уможливлючи настання або потенційність настання тяжких юридичних або економічних наслідків для держави.

Зазначимо, що боротьба з корупцією та корупційними проявами всередині держави завжди посідає вагоме місце. Не є винятком важливості боротьби з корупцією одна з перелічених європейських вимог на шляху до набуття членства в Європейському Союзі – посилення боротьби з корупцією та незалежність антикорупційних інституцій [8]. Як відомо, за останні 8 років в Україні активно відбувався процес антикорупційної реформи: створення антикорупційних інститутів, внесення відповідних законодавчих змін тощо. У висновку Європейської комісії зазначено про потужний track records того, що було зроблено Україною, а саме: підписано всі ключові міжнародні конвенції у сфері антикорупції, зокрема Конвенцію ООН проти корупції (UNCAC); імплементовано міжнародні рекомендації щодо механізмів моніторингу корупції, зокрема GRECO; криміналізовано усі форми корупції та ухвалено законодавство щодо усунення конфлікту інтересів, захисту викривачів (whistle-blowers) та прозорого механізму фінансування партій; запроваджено комплексну систему подання електронних декларацій для державних службовців; забезпечено прозорість системи проведення державних закупівель; створено антикорупційні інституції та забезпечено їх ефективне функціонування: Національне антикорупційне бюро України

(далі – НАБУ), Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру (САП) та Вищий антикорупційний суд (далі – ВАКС), а також Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – НАЗК) та Агентство з розшуку та менеджменту активів [9]. Водночас, оскільки більшість корумпованих проявів припадає на безпосередньо органи з боротьби з корупцією та її чинниками, тому не стало винятком на шляху до європейського членства посилення уваги до подолання таких проявів в органах антикорупційних інституцій, одним із яких є ВАКС. Отже, насамперед доцільно окреслити цю вимогу загалом. Так, аналізуючи відгуки європейських комісій щодо незалежності антикорупційних інституцій України, варто сказати, що вказана неупередженість та незалежність має вирішальне значення, а органи з боротьби з корупцією зобов'язані мати керівників у будь-якому разі. Зокрема, наголошено на проведенні прозорої та неупередженої процедури відбору кандидатів на заміщення вакантних посад очільників НАБУ, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (далі – САП), а також обрання та призначення Голови ВАКС, оскільки термін повноважень попереднього очільника спливає. Зазначимо, що конкурсна комісія з обрання керівника САП 19 липня 2022 затвердила результати конкурсу. Найбільше балів набрав детектив НАБУ Олександр Клименко, який став новим очільником САП.

Крім того, у висновку Європейської комісії наголошено на тому, що в деяких випадках розслідування корупційних правопорушень в українській державі проводять доволі упереджено, правоохоронні органи зазнають політичного впливу та втручання [10]. Зокрема, зосереджено увагу на низькому ступені функціонування в контексті взаємодії європейських інституцій під час розслідування корупційних правопорушень. Доцільно погодитися з висловом президентки Європейської комісії Урсули фон дер Ляєн: «Антикорупційні інституції вже створені, зараз вони мають почати функціонувати на всю потужність» [11]. Таким чином, аналізуючи вищевикладене, можна сказати, що Україна має вагомні перспективи у питанні набуття статусу члена Європейського

Союзу, проте боротьба з корупційними проявами все ж таки залишає бажати кращого, що для країни – члена Європейської Спільноти є майже недопустимим.

Нині в Україні триває війна. Прагнення української держави та українського суспільства до необхідності самореалізації як країни європейського рівня, на великий жаль, не завжди викликає у «сусідів» позитивні відголоски та критику. У результаті незадоволення діяльністю української держави щодо набуття членства в Європейському Союзі 24 лютого державою-агресором здійснено несанкціоноване вторгнення на українські землі з метою запобігання зазначеного становлення України як європейської країни та повноцінного її підкорення. При розгортанні будь-якого військово-політичного конфлікту завжди в посиленому темпі першочерговою необхідністю є адаптація чинного законодавства держави під нові, тимчасові скрутні умови. Не стала винятком і судова система України, чинне судове законодавство, оскільки ситуація в країні не має перешкоджати безперервній роботі судових інституцій та обмежувати конституційне право людини на судовий захист.

Отже, у зв'язку з введенням воєнного стану в Україні, першочерговим ключем адаптації судового законодавства під виклики навколишнього середовища стало оновлення Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-VIII [12]. Таким чином, основні новели цього нормативного акта в контексті регламенту судової діяльності викладено у статті 26. Аналізуючи пункт 1 статті, варто вказати, що основне спрямування правосуддя на територіях, де запроваджено військовий стан, полягає у здійсненні правосуддя лише вповноваженими на це судовими органами, повноваження яких регламентовано статтею 124 Конституції України [13]. Доцільним, зокрема, є питання стосовно швидкості розгляду судових справ. Таким чином, згідно з п. 2 зазначеного Закону, забороняється скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства, що є позитивним відголоском у контексті повноти розгляду справ. Надважливою умовою щодо судової діяльності є територіальна підсудність судових справ.

Таким чином, згідно з п. 3, статті 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» доцільно наголосити на важливості зміни територіальної підсудності судових справ, оскільки території, які перебувають у стані окупації або біля територій ведення активних бойових дій, на жаль, не завжди дають змогу розглянути будь-яку справу в належному процесуальному порядку.

Однією з важливих новацій для функціонування судової системи під час воєнного стану є перелік рекомендацій від Ради Суддів України [13]. Першим із переліку рекомендацій є визначення роботи суду. Таким чином, виходячи з поточної ситуації у регіоні, де розташований судовий орган, зборами суддів відповідного органу має бути ухвалено рішення, яке визначає особливості роботи суду у відповідному регіоні. Ухвалення такого рішення відбувається через очний збір суддів, проведення зборів у дистанційному режимі (за необхідності) та остаточне ухвалення рішення Головою суду. Наступною рекомендацією є визначення умов роботи суду у воєнний час з урахуванням поточної ситуації в регіоні. Таким чином, рекомендація передбачає роз'яснення судам щодо діяльності координаційних штабів, створених із метою координації системи правосуддя та правоохоронних органів у відповідному регіоні. Зокрема, друга частина рекомендації зобов'язує судові органи узгоджувати судові рішення з указаними координаційними штабами, виходячи з можливості забезпечення організаційних питань роботи суду та провадження процесуальної діяльності.

Життя та здоров'я людини та працівника є першочерговою важливістю під час виконання посадових обов'язків. Таким чином, наступними рекомендаціями із загального переліку є визначення відповідальної особи, яка має забезпечувати актуальний облік ведення працівників апарату та судів, зокрема, з урахуванням форми діяльності, за можливості переведення працівників судового органу на дистанційний режим роботи [15]. Найважливіша роль зазначеної відповідальної посадової особи за ведення обліку працівників полягає у щоденному зборі, обробці даних про фактичне місцезна-

ходження суддів та працівників апарату, з'ясування причин відсутності на робочому місці та причини неможливості явки на роботу. Зокрема, суддям та працівникам в обов'язковому порядку необхідно передавати інформацію про своє місцезнаходження, включно із зарахуванням до лав територіальної оборони або Збройних Сил України. Також необхідно рекомендувати працівникам судів та суддям, які не можуть здійснювати свої повноваження, зокрема дистанційно, подавати заяви про відпустку, керівництву судів оперативно ці заяви задовольняти. Доцільно наголосити, що задля дотримання безпеки працівників судового апарату Рада суддів України наполегливо рекомендує перевести всіх доступних працівників на дистанційний формат роботи.

Необхідно зазначити, що в Україні певною мірою вже діє онлайн-правосуддя. Так, 17 серпня 2021 року Вища рада правосуддя рішенням № 1845/0/15-21 затвердила Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. 5 жовтня 2021 року офіційно почали функціонувати такі підсистеми (модулі) ЄСІТС: підсистема «Електронний кабінет», яка забезпечує процедуру реєстрації користувачів у ЄСІТС, а також подальшу автентифікацію таких осіб із метою їх доступу до підсистем (модулів) ЄСІТС у межах наданих прав; підсистема «Електронний суд», що забезпечує можливість користувачам у передбачених законодавством випадках відповідно до наявних технічних можливостей підсистеми ЄСІТС реалізованого функціоналу створювати та надсилати в електронному вигляді процесуальні чи інші документи до суду, інших органів та установ у системі правосуддя, а також отримувати інформацію про стан і результати розгляду таких чи інших документів; підсистема відеоконференцзв'язку, що забезпечує учасникам справи можливість брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду за допомогою свого Електронного кабінету та власних технічних засобів, у приміщенні іншого суду – за допомогою технічних засобів суду, в установі попереднього ув'язнення, установі виконання покарань

або медичному закладі – за допомогою технічних засобів, наявних у відповідній установі. А тому важливим є доступ до всіх етапів та форм судочинства [16]. Таким чином, рекомендація передбачає визначення мінімального кола осіб, які повинні перебувати у приміщенні суду впродовж робочого дня, зокрема чіткий розподіл посадових обов'язків між ними.

Водночас питання розгляду справ залишається невідкладним, попри воєнний стан у країні. Згідно з рекомендацією номер п'ять, варто сказати, що її основне спрямування полягає у можливості відкласти розгляд справ, за винятком невідкладних судових розглядів, а також зняття їх із розгляду, ураховуючи те, що велика кількість учасників судових процесів не завжди мають змогу подати заяву про відкладення розгляду справи через залучення до функціонування критичної інфраструктури, вступ до лав Збройних сил України, територіальної оборони, добровольчих воєнних формувань та інших форм протидії збройній агресії проти України, або не можуть прибути в суд у зв'язку з небезпекою для життя.

Отже, резюмуючи все вищевикладене, доцільно зазначити, що стрімкий курс української держави на європейську інте-

грацію, основною метою якого є повноправне членство України в Європейському Союзі, ставить перед собою велике коло доволі важливих вимог, дотримання яких є складним, але обов'язковим. Адаптація чинного національного законодавства, зокрема судового, під європейські рамки, передбачає встановлення чітко визначеної процедури добору суддів, завершення епопеї з органами суддівського врядування, імплементацію кола європейських правових норм, що є потужним кроком до поставленої мети. Кандидатство в члени Європейського Союзу для України є лише першою ланкою на шляху до повноцінного європейського цивілізованого світу. Але, на превеликий жаль, стрімкий курс України на європейську інтеграцію та саморозвиток як європейської держави зовнішнім ворогом прирівнюється до фашизму, націоналізму та інших пустих слів і безглуздих звинувачень. Водночас діяльність органів судової системи та відокремлених судових апаратів у сучасний скрутний для України час є надважливою, оскільки забезпечення гарантованих Конституцією України прав та свобод людини і громадянина, зокрема права на судовий захист, повинно займати відповідне першочергове місце незалежно від ситуації всередині країни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кандидат авансом: 7 вимог, котрі повинна виконати Україна, щоб не втратити статус в ЄС. Офіційний портал новинного видання *Європейська правда*. URL: <https://bit.ly/3w37JTZ>
2. Європейська рада надала Україні статус кандидата на вступ до ЄС. Офіційний портал новинного видання *mind.ua*. URL: <https://bit.ly/3dvibx4>
3. Україна – кандидат в ЄС: які законодавчі зміни слід очікувати. Офіційний юридичний портал *Ліга: Закон*. URL: <https://bit.ly/3QK1hJc>
4. Що має виконати Україна, щоб увійти до Євросоюзу. Офіційний портал новинного видання *Твоє місто*. URL: <https://bit.ly/3SI93Fk>
5. Україна – ЄС: що ми маємо зробити у статусі кандидата і коли можливий вступ в Євросоюз. Офіційний портал новинного видання *Суспільне Новини*. URL: <https://bit.ly/3pkvao0>
6. Про Конституційний Суд України: Закон України № 2136-VIII від 13.07.2017. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>
7. Понад 10 тисяч чиновників не понесуть кримінальної відповідальності за неподання декларації через рішення КСУ. Офіційний портал *Національного Агентства з питань запобігання корупції*. URL: <https://bit.ly/3QHR2Fj>
8. Україна – кандидат до ЄС: що це означає для антикорупції? Офіційний портал Всеукраїнського професійного юридичного видання *Юридична газета online*. URL: <https://bit.ly/3Qnbuvj>
9. Нірмал Вішевник. Україна – кандидат до ЄС: що це означає для антикорупції? Офіційний портал Всеукраїнського юридичного видання *Юридична газета online*. URL: <https://bit.ly/3pmuuyv>

10. Рекомендації Європейської Комісії щодо статусу України на членство в ЄС. *Офіційний портал Представництва Європейського Союзу в Україні*. URL: <https://bit.ly/3SPTP0Z>
11. Read-out of the weekly meeting of the von der Leyen Commission by Ursula von der Leyen, President of the European Commission and Olivér Várhelyi, European Commissioner, on the Commission's opinions on the EU membership applications by Ukraine, Moldova and Georgia. *Офіційний портал Європейської комісії*. URL: <https://bit.ly/3JUNld9>
12. Про правовий режим воєнного стану : Закон України № 389-VIII від 12.05.2015. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
13. Конституція України : Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
14. Усім судам України! РСУ опублікувала рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану. Офіційний портал Ради Суддів України. URL: <https://bit.ly/3w5OUiN>
15. Особливості здійснення судочинства в умовах воєнного стану. Офіційний портал юридичного видання *Ліга: Закон*. URL: <https://bit.ly/3AfrE8r>
16. ВРП підтримує законопроект щодо якнайшвидшого запровадження дистанційного судочинства в умовах воєнного стану. *Офіційний портал судової влади України*. URL: <https://bit.ly/3pnkO6B>